МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЙ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МАГІСТРІВ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 37.013+378:398.1 (045)

Л. І. Воротняк

Глобалізаційні тенденції сприяють розумінню комунікації між різними культурними системами як суттєвого елемента картини сучасного світу. Пов'язані з явищем глобалізації процеси передбачають часті регулярні контакти у різних сферах між представниками різних культур. У цілому міжкультурні зустрічі перестали носити характер елітарності. Міжкультурні контакти стають частішими, більш тривалими, і в їх контексті здійснюється практична діяльність. Така ситуація вимагає одночасного вирішення поставлених практичних завдань та питань культурної адаптації. Формування полікультурної компетенції у процесі навчання іноземних мов, у свою чергу, сприяє виробленню практичних навичок спілкування з представниками інших культур, надає змогу мінімізувати можливість образи почуттів представників інших культур і максимізувати співробітництво та взаєморозуміння.

Слід зазначити, що проблеми навчання міжкультурного спілкування у різних аспектах досліджувало багато вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскова, Л. П. Голованчук, А. Й. Гордєєва, О. О. Коломінова, О. Л. Красковська, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, Н. К. Скляренко, О. Б. Тарнопольський, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова, D. Buttjes, M. Byram, Ju. Istjagin, C. Kramch, J. Roche та ін.).

Проте, незважаючи на те, що проблема навчання міжкультурного спілкування посідає вагоме місце в науково-методичних дослідженнях, вона ще не може вважатися повністю вирішеною, оскільки методичне забезпечення цієї мети адекватними прийомами роботи розроблено недостатньо і зводиться у більшості випадків до запитань, що актуалізують аналогічну інформацію з

рідної культури й опрацювання країнознавчих текстів. Нерозробленим також залишається питання навчання міжкультурного спілкування магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах на заняттях з іноземної мови з урахуванням їх майбутньої професійної діяльності.

Метою статті є виявлення зв'язку і взаємозалежності викладання іноземної мови та навчання міжкультурної комунікації і визначення ефективних методів моделювання міжкультурних ситуацій у процесі професійної підготовки магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах.

На думку І. І. Халєєвої, міжкультурне спілкування – це специфічний процес взаємодії людей, які належать до різних культур і мов [1]. Спілкування – це процес активної взаємодії, тому комуніканти обов'язково мають бути включеними у спільну діяльність, до якої їх спонукають їхні мотиви, потреби й інтереси.

Проте процес взаємодії двох або більше партнерів у межах різних лінгвокультур ускладнюється перешкодами – фізіологічними, мовними, поведінковими, психологічними та культурологічними. Вони обумовлені відмінностями менталітетів і національних характерів; розбіжністю в мовних картинах світу; комунікативною асиметрією; діями культурних стереотипів; відмінностями в ціннісних орієнтаціях; розбіжністю культурно-мовних норм; розходженнями в пресупозиціях та фонових знаннях; неоднаковим сприйняттям гумору; розбіжностями в комунікативних стратегіях; специфічними формами і засобами невербальної комунікації, яка використовується в різних культурах [2].

Поява перешкод або бар'єрів сигналізує про відмінності баз знань комунікантів, їх інтелекту, культурної, мовної та мовленнєвої компетенцій.

Сучасні концепції навчання іноземних мов характеризуються прагненням не лише забезпечити студентів необхідними мовними засобами, а й сформувати у них певний когнітивний багаж, що створив би відчуття культурної спільності з носіями мови і надав спілкуванню особливої повноти та багатомірності. Однак засвоєння реальних фактів і концептуальних понять іншомовної

культури, цінностей, норм, конвенційних встановлень, тобто всього того, що складає соціокультурну компетенцію, здійснюється студентом – носієм понять, уявлень та цінностей, засвоєних у процесі соціалізації у власній культурі. Відповідно соціокультурна компетенція, формування якої розглядається сьогодні як одна з цілей іноземних мов, у реальності перетворюється на полікультурну компетенцію внаслідок неминучої взаємодії рідної культури з культурою, що засвоюється. У культурології навіть існує поняття "третьої культури" як єдності, що виникає в результаті "еміграції" певної особи однієї (рідної) культури в іншу – єдності, в якій людина інтегрує цінності обох культур [2].

Ситуація "третьої культури" може мати небажані наслідки під час спілкування у вигляді культурної інтерференції, що негативно позначається на ефективності міжкультурної комунікації та, відповідно, потребує нейтралізації. З іншого боку, діалог двох і більше культур сприяє подоланню етноцентризму та культурної дистанції, передбачає взаємодію культур, що веде до більш чіткої організації у свідомості магістра.

Проблема культурологічних перешкод і розробка проблематики міжкультурної комунікації сьогодні є одним з актуальних завдань у навчанні іноземних мов, оскільки взаємодія між різними культурними регіонами входить у спектр глобальних проблем сучасності. У контексті входження України до складу світових організацій, а, отже, і в орбіти різних культур, важливо звертати увагу на якісну сторону міжкультурних процесів та комунікативну відкритість, а також ураховувати основні складності, що можуть виникнути в результаті інтенсивного міжкультурного контакту.

Слід зважати на той факт, що комунікативні стратегії різних культур формуються у співвідношенні до їх поведінкових норм і відповідно до припустимої та бажаної комунікативної поведінки всередині культури. Комунікативні канали культури відображають її пріоритети у ціннісній ієрархії, що можуть суттєво відрізнятися в різних культурах і спричиняти проблеми у порозумінні між представниками цих культур. Розбіжності в комунікативних

сценаріях різних культур не вичерпуються лінгвістичною та поведінковою сферами і стосуються розбіжностей у культурному досвіді різних культурних спільнот, що впливає на структуру та конфігурацію систем комунікативних установок, властивих даним спільнотам.

Властиві культурній спільноті режим комунікативного часу, зокрема в його особистісних репрезентаціях (частотність і тривалість пауз, швидкість та інтенсивність інформаційного потоку, (а)симетричність обміну репліками, поширеність питальних речень, припустимість перебивання одного співбесідника іншим, (не)обов'язковість вербальних реакцій, односкладних чи розгорнутих відповідей) і використання простору під час комунікації (розмір відстані між учасниками комунікації, можливість його змінювання), принципи організації інформації та роботи з нею в культурній системі є культурно-зумовленими і здатні впливати на розуміння повідомлення у ситуації міжкультурного спілкування.

Комунікативні невдачі у міжкультурному спілкуванні можуть бути усунені шляхом введення штучних процедур (підвищення полікультурної компетенції комунікантів; стимулювання їх міжкультурної сензитивності шляхом орієнтування й інструктажу (інформованості про типові для іншої культури реакції та ситуації, а також відповідні практичні рекомендації); практичного навчання потенційних контактерів під час загальнокультурних і культурно-специфічних тренінгів.

Отже, важливим елементом практичної роботи з проблемою непорозумінь у міжкультурній комунікації є тренінгові програми, зокрема методика "культурних асиміляторів", яка є методом когнітивного орієнтування і має на меті дати індивіду у стислий термін якомога більше інформації про розбіжності між двома культурами та навчити його бачити певні ситуації з точки зору членів чужої групи. Культурні асимілятори являють собою описи ситуацій, де розігрується взаємодія двох персонажів з різних культур, супроводжувані чотирма інтерпретаціями – реакціями на поведінку персонажів, – що її пояснюють. У моделюванні навчальних ситуацій перевага надається

таким комунікативним контекстам, що є типовими чи стереотипними, а також таким, що їх іншокультурний "гість" може відчувати як незрозумілі і конфліктні [2].

Метою міжкультурних тренінгів є збільшення вірогідності успішної адаптації до інокультурного оточення та комунікативних вимог нової культури, яка вимірюється комбінацією нормальної психологічної адаптації на особистісному рівні, стабільних взаємин із представниками нової культури й ефективності роботи у новому середовищі. Завданням тренінгової програми є ознайомлення магістра з можливими труднощами, зумовленими розбіжностями між його та іншою культурою, а також його підготовка до комунікативних ситуацій з тим, щоб добитись вироблення в нього відчуття розуміння того, що відбувається під час контакту. Отже, досягається відчуття еквівалентності структур своєї та чужої культури й усвідомлення основних розбіжностей між ними у категоризаційних процесах. Призначення культурно-орієнтованого тренінгу полягає у переорієнтації сприйняття комунікативної ситуації людиною, що змінює своє оточення, а також підготовці її до можливих невідповідностей (розбіжностей) культурного порядку з метою забезпечення її новими необхідними елементарними комунікативними навичками для функціонування в іншому культурному середовищі.

Навчання міжкультурної комунікації магістрів передбачає ознайомлення їх з культурно-побутовими особливостями, манерою спілкування, нормами комунікативної поведінки та етикету. Якщо ми говоримо про мовленнєвий етикет як про систему стандартних словесних формул, які вживаються у повсякденних ситуаціях: вітання, прощання, вибачення, прохання тощо, то необхідно зазначити, що саме в мовленнєвому етикеті найповнішою мірою виявляється стан мовної культури, етичної орієнтації між людьми. Мовленнєвий етикет є невід'ємною складовою культури будь-якого народу, він є визначальним елементом вияву поваги до співрозмовника. Мовленнєвий етикет відклався в мові, мовленнєвій поведінці, сталих формулах-стереотипах спілкування та є рівнем вияву культури людини, тому питання про формування

англійського мовленнєвого етикету має посісти значне місце серед цільових компонентів у структурі занять з іноземної мови. Отже, у процесі вивчення іноземної мови потрібно звертати увагу і на такий аспект мови, як стереотипні формули мовленнєвого етикету. Причому формування іноземного мовленнєвого етикету має відбуватися в умовах, максимально наближених до реальної комунікації.

Під комунікацією науковці розуміють мовленнєву практику, вербальну поведінку, використання мовних одиниць у мовленні. Комунікативність – це здатність людей спілкуватися між собою для вирішення життєвих проблем, що зумовлює активне використання засобів мови з метою спілкування. Використання мови як засобу спілкування вимагає знання мовцем соціальних, ситуативних і контекстуальних правил, які потрібно враховувати [1; 3].

Ми не можемо бути компетентними в мовних питаннях, якщо не знаємо та не розуміємо культуру, що сформувала мову. Навчання міжкультурної комунікації має за мету підвищити здатність магістрів ефективно вирішувати міжнародні ділові завдання, оскільки фахівець, успішний у своєму рідному, знайомому йому середовищі, необов'язково буде успішним у новому середовищі з відмінною культурою. Серед навичок, що складають комунікативну компетенцію, виокремлюють такі: спостереження, розпізнавання, порівняння і протиставлення, обговорення, висловлення своєї точки зору з урахуванням думки інших.

Невербальне спілкування займає важливе місце у житті кожного індивіда, оскільки, як зазначав Г. В. Колшанський, несловесні знаки – це не залишок, який виділяється з мовної системи, а особливий функціональний компонент парамовної системи, тобто та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи [3]. Сукупність засобів невербального спілкування поділяють на кінесичну і некінесичну підсистеми. До кінесичної підсистеми як до такої, що вивчає рухи тіла у процесі комунікативної взаємодії індивідів, належать такі категорії немовних символів: вираз обличчя, жести та позиції тіла. У свою чергу некінесична система розглядає невербальні одиниці

у межах таких явищ, як артефакти, парамова, хептика, хронеміка і проксиміка [4].

Особливе значення під час комунікації має кінесична система. Дослідники зазначають, що "вираз обличчя, поза, жести, коли йдеться про сприйняття співрозмовника як особистості, набагато ефективніші, ніж його словесне вираження". Отже, невербальні сигнали повинні гармоніювати з вербальним мовленням, доповнюючи та підсилюючи його, хоча вони здебільшого не усвідомлюються мовцем і практично не контролюються ним [3; 4].

Вираз обличчя, його міміка несуть інформацію про характер людини, її настрій, суб'єктивне ставлення до співрозмовника. "Кам'яний" вираз обличчя насторожує, викликає психологічний дискомфорт, небажання спілкуватися. Так, у Японії, де поширене обличчя-маска, представнику іншої культури важко зрозуміти співрозмовника. Французам, італійцям, іспанцям, навпаки, притаманна рухлива міміка; більш стримані у виявах невербальних символів фіни. Мімічні рухи мають у різних народів різне значення: українці підморгують аби на когось чи на щось звернути увагу, натякнути, покепкувати; англійці таким мімічним знаком супроводжують вітальні фрази або вживають його замість вітання; у багатьох східних культурах підморгування вважається поганою звичкою і може образити людину. Підняті брови в Німеччині означають захоплення, а в Англії – вираз скептицизму [5].

Процес навчання магістрів міжкультурної комунікації ґрунтується на аналізі й інтерпретації реальних культурних контактів. Тож найефективнішим методом навчання міжкультурної комунікації, як було згадано вище, є тренінг. Традиційні форми навчання передбачають переважно загальний розвиток особистості, тоді як тренінг більшою мірою орієнтований на практичні вимоги та вивчення конкретних ситуацій [6].

Така орієнтація стимулювала розробку цілої групи прикладних методів, застосування яких у навчальному процесі дало змогу зробити навчання міжкультурної комунікації ефективним і цілеспрямованим [4; 6].

Наведемо приклади таких методів:

1. *Метод інтерактивного моделювання* орієнтований на свідоме відтворення різних індивідуальних та групових ситуацій міжкультурної комунікації. Завдяки цьому інтеркультурна й емоційна енергія учасників навчального процесу спрямовується на аналіз та оцінювання ситуацій. Спрощений світ інтерактивних моделей дає змогу учасникам краще, ніж у реальній дійсності, ознайомитися і вивчити способи та види стосунків у міжкультурних контактах. Можна запропонувати обговорення проблемної ситуації, яка виникла у процесі спілкування між представниками різних культур, які відрізняються мовою, поведінкою, звичаями тощо.

2. *Метод стимуляції* полягає у штучному створенні конкретної ситуації міжкультурного спілкування та прогнозуванні можливих варіантів і результатів, виходячи з різних точок зору й аспектів. Сингулятивні ситуації дають змогу увійти в образ людини іншої культури і, як правило, є узагальненим досвідом міжкультурного спілкування всіх учасників процесу. Важливою рисою цього методу є обов'язкове створення умов для культурної творчості, бо саме творчість є основною діяльністю її учасників.

Реалізація цих вимог значною мірою забезпечується використанням імітативних ігор. Гра "Міклухи і Маклаї" спрямована на виховання розуміння та сприйняття іншої культури. Мета гри – навчити магістрів розуміти, як функціонує культура, що означає бути в незнайомому культурному середовищі, які почуття й емоції можуть при цьому відчути люди.

Учасники мають можливість випробувати себе у різних ролях. "Міклухи і Маклаї" – дві різні культури зі своїми правилами поведінки, ціннісними орієнтирами, стосунками, традиціями, типовими видами повсякденної діяльності. Представники кожної групи – "посли" – уважно стежать за поведінкою членів іншої групи для того, щоб зрозуміти їхні норми поведінки, цінності та інші культурні характеристики. Ставлячи лише непрямі запитання, вони визначають основні риси культурної групи, яку "відвідують". Після візиту

“послів” складається культурний портрет іншої групи. Результати гри обговорюються [6].

3. *Метод проблемних ситуацій* полягає в організації таких ситуацій, за яких відбувається трансформація інтелектуально-етичних проблем в емоційні. Завдяки цьому учасники осмислюють недостатність засобів, що використовуються, знаходять у співпраці з викладачем потрібний матеріал для подолання труднощів, самостійно ставлять завдання для розвитку власних можливостей, які є необхідними для відпрацювання відповідної стратегії дій в опосередкованій чи безпосередній ситуації міжкультурного спілкування. Можливою є постановка, наприклад, таких запитань: *Які мовні відмінності можуть свідчити про різні національні характери? Як у мові кожного народу відображається його спосіб життя, культурні цінності?*

Отже, процеси глобалізації та інтеграції у світі і пов’язані з ними кардинальні соціально-економічні трансформації в українському суспільстві зумовлюють необхідність реформування іншомовної підготовки магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах. Практика міжкультурного спілкування свідчить, що знання лексико-граматичної системи іноземної мови ще не гарантують досягнення взаєморозуміння, бо культурні відмінності співрозмовників можуть призвести до непорозуміння або навіть до конфлікту та “культурного шоку”. Зважаючи на ці обставини, основною метою підготовки фахівців засобами іноземних мов стало формування здатності до міжкультурної комунікації.

Список використаної літератури

1. Халеева, И. И. Некоторые проблемы обучения межкультурной коммуникации на основе когнитивного подхода. Психолингвистика и межкультурные отношения : Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации / И. И. Халеева. – М. : Ин-т языкознания, 1991. – С. 310–312.

2. Мальцева, К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец.

09.00.04 “Філософська антропологія, філософія культури” / К. С. Мальцева. – К., 2002. – 20 с.

3. Колшанский, Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М., 2010. – 96 с.

4. Buerkel-Rothfus, Nancy. Communication: Competencies and Contexts / Buerkel-Rothfus Nancy. – New York : Newbery Award Records, 1985. – 105 p.

5. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 624 с.

6. Солодка, А. К. Право на взаєморозуміння / А. К. Солодка // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2007. – № 1. – С. 102–111.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Ящук І. П.